

Două izvoare narative despre atacul țărănesc din 1784 asupra Devei

NICOLAE EDROIU

4777

Atacul în două rînduri asupra Devei a constituit, fără îndoială, între acțiunile țărănești din timpul răscoalei lui Horea, unul din episoadele centrale. El a rămas drept un moment însemnat prin amploarea, problemele pe care le-a pus, dar și prin urmările lui, pentru întregul mers al răscoalei. Și tot de acest moment din răscoală se leagă programul ei, expus în punctele lui esențiale și cele mai radicale totodată.

În asemenea împrejurări, atacul săvîrșit în zilele de 6–7 noiembrie 1784 asupra Devei ocupă unul din locurile centrale în documentația răscoalei. E prezent în rapoarte și scrisori oficiale și particulare, în corespondența autorităților locale și pînă la cea a organelor centrale ale imperiului, în descrieri și relatări ale unor martori oculari sau din preajma evenimentului, din timpul răscoalei dar și de după sfîrșitul ei. Este amintit peste tot o dată cu ultimatumul adresat în numele lui Horea nobilimii refugiate în cetatea Devei, după atac, izvorînd însă din convingerea țărănimii răscolate și a conducătorilor ei că, pe rînd, Deva și celelalte cetăți și orașe din Transilvania vor cădea, în curînd, sub iureșul răscoalei.

Un asemenea izvor narativ, sau „cronică”, privind episodul de la Deva, intitulat **Luptele cu horeenii pe cîmpul Devei**, îl datorăm lui Bajesdi Vitán Sándor. Autorul era în timpul răscoalei solgăbirău al comitatului Hunedoara și a luat parte la contraatacurile nobilimii și armatei din Deva împotriva cetelor țărănești care au atacat orașul și cetatea Devei la 6 și 7 noiembrie 1784.

Cronica lui, scrisă mult după această dată, dar în orice caz înainte de 1821, își păstrează importanța, fiind datorată unui martor ocular al evenimentelor. Veridicitatea unor fapte trebuie pusă însă la îndoială, deoarece Vitán Sándor scrie la o oarecare distanță în timp de răscoală, iar în al doilea rînd, descrierea episodului din Deva e uneori exagerată, făcîndu-se elogiul faptelor personale, în vremea cînd era judecător la Tabla comitatului Hunedoara.

Manuscrisul original al lucrării, astăzi nu știm unde se află.

Cronica lui Bajesdi Vitán Sándor s-a editat de mai multe ori. Pentru prima dată, fără consimțămîntul autorului, nepusă la punct și cu multe greșeli, apare în 1821 în **Tudományos gyűjtemény**, XII (1821), p. 81–91, sub titlul **A' devai me-**

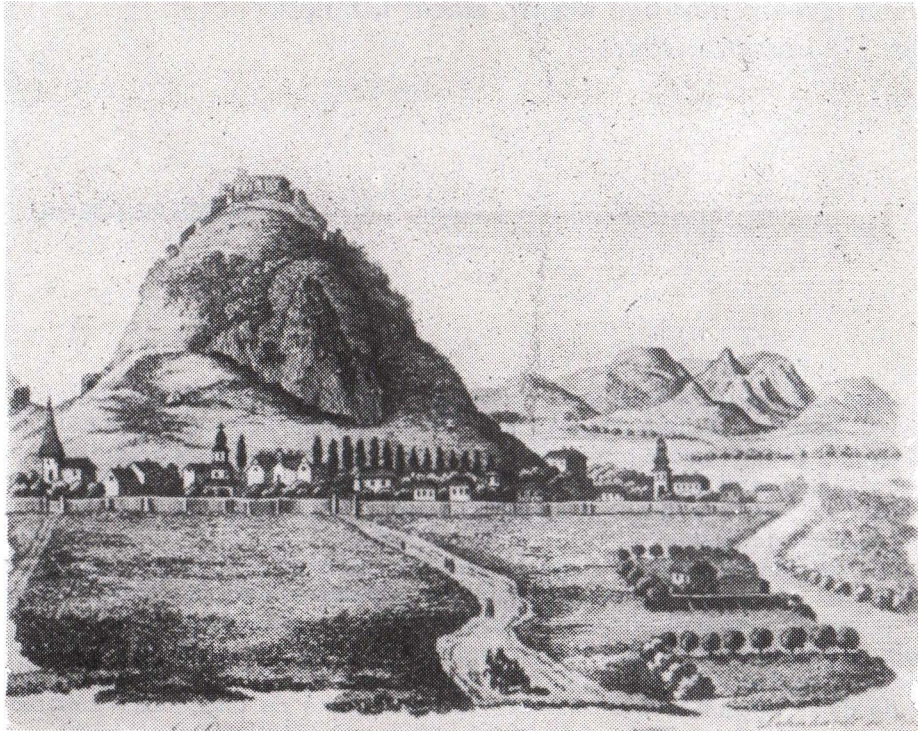

Fig. 1. Cetatea Devei. Ilustrație la însemnările tipărite de Göffy Borbála de Mățișești (Pesta, 1823)

zön a' Korákkal történt Csatáknak rövid de igaz leirása «Descrierea pe scurt dar adevărată a luptelor întimplute pe cîmpul Devei cu cetele lui Horea».

În 1825 este retipărită în volum, sub titlul **Csaták Hóra' Követőjivel a' Dévai mezőn. Leirta Bejesdi Vitán Sándor, Tekintetes, Hunyad Vármegye' Táblabírája. Segédkönyv Hóra' paraszthadának Híztóriájára**. «Luptele cu partizanii lui Horea pe cîmpul Devei. Descrise de... judecător al onor. comitat al Hunedoarei. Carte auxiliară pentru istoria războiului țărănesc al lui Horea», Pesta, tipărită la Fűskuti Landerer Lajos, 1825, în –8°, 30 p.

Cronica a mai fost publicată de Kolozsvári Papp Miklós în **Kolozsvári Nagy Naptár** «Marele calendar din Cluj» din 1866, p. 120–124, ediție care a stat la baza celei următoare a lui Jancsó Elemér, în **Erdély öröksége**, Budapesta, 1942, VIII, p. 142–148.

Iosif Vulcan, după cele două ediții antume, dă traducerea românească – prima și singura de-atunci – a izvorului maghiar : **Descrierea scurtă, dar adevărată, a bataliilor cu horeni întimplute pe cîmpul Devei**, în „Concordia” din Pesta, 1862, II, nr. 91, p. 360–361 și nr. 92, p. 364–365.

Cronica lui Bajesdi Vitán Sándor este cunoscută istoriografiei răscoalei din 1784. Teleki D. (în **A Hóra – támadás története**, Pesta, 1865) și Szilágyi Fr. (**A Hóra – világ Erdélyben**, Pesta, 1871), o au în vedere când tratează, în monografiile lor, atacul țărănesc asupra Devei, fără a-i privi critic exagerările. Rămâne astfel justificată observația lui N. Densușianu, referitoare la acest izvor narativ : „amândoi scriitori, Teleki și Szilágyi, au urmat în mare parte monografia lui Vitán Sándor, scrisă din memorie cu 40 de ani în urma acestor evenimente și plină de cele mai grosolane neadevăruri (așa de exemplu, că din toată trupa țăranilor, numai 4 inși au scăpat cu viața)”¹). De aceea, o privire critică a acestui izvor narativ este necesară.

Textul lucrării lui Bajesdi Vitán Sándor se deschide cu un episod pe care autorul l-a trăit la Chitid (Hunedoara) în 5 noiembrie, „la anul demult trecut de 1784”, cînd protopopul unit Ioan Popa din Strei-Săcel (Hunedoara), îl înștiințează despre izbucnirea răscoalei în munți și formele de manifestare ale acțiunilor țăranilor răsculați în primele zile de răscoală. În rezumat, „dincolo de Mureș «țărani răsculați», au prefăcut totul în cenușă și pămîntul de asemenea, iar acum a mulțime mare merge spre Alba Iulia”.

Descrierea solgăbirăului Hunedoarei se oprește de acum încolo asupra acțiunilor plănuite și efectuate de autorități și nobilime, împotriva țăranimii răsculate, la care autorul ia parte. El anunță de urgență pe vicecomitele substituit Papp Miklós, aflat chiar atunci în Chitid, despre știrea amintită privitoare la răscoală. Vicecomitele îl trimite pe solgăbirău la Deva, pentru a-i duce lucrurile de preț la Hunedoara, unde va sosi și el cit de repede.

Aflăm în continuare din cronică despre măsurile luate de autorități în fața răscoalei : toți funcționarii superiori sînt chemați de urgență la Deva. De la Streisingiorgiu, unde Bajesdi Vitán Sándor întilnește curierul purtînd această dispoziție, se întoarce la Chitid, pentru a-l înștiința despre aceasta pe viceconte, și apoi iau împreună drumul Devei. Autorul își duce acum și familia – mama, soția și doi copii mici –, pornind astfel într-un adevărat refugiu devean, fapt ce-i va oferi ocazia să cunoască și apoi să descrie atmosfera din oraș și cetate în prima jumătate a lui noiembrie 1784.

Drumul de la Chitid la Deva e parcurs de la orele 10–11 seara, pînă a doua zi, 6 noiembrie, orele 9, cînd grupul sosește în orașul de pe Mureș. Aici domnea panica : „orașul întreg era atît de tulburat, încît nu e cu putință a se nara sau a se descrie. Știrile despre apropierea horenilor soseau neîncetat, oamenii erau în perplexitate și nu știau ce să facă” – notează autorul.

În aceeași zi, seara, „cu puțin înainte de apusul soarelui”, survine primul atac țărănesc asupra Devei. Vitán Sándor apreciază că numărul țăranilor care se pregăteau să intre în oraș putea fi de 300–400 de oameni. Vicecomitele Ioan Zejk insistă ca nobilii din oraș să fie gata pentru apărarea cetății, însă fiecare nobil – scrie Vitán Sándor – „se scuză cu meritele faptelor făcute înainte de aceea... și nici unul n-a ascultat de poruncă, deci rămase neexecutată”. În acest timp, grupul de țărani ajunse la „cetatea bulgară”, nobilii care au refuzat să sprijine garnizoana cetății, în vederea apărării ei, o iau acum la fugă, motivînd că „se duc în cetate pentru a o apăra, dar nu făcură așa, ci se ascuseră”.

În cronică lui Bajesdi Vitán Sándor urmează apoi un episod din care reiese atitudinea grănicerilor români aflați la Deva, față de atacul pe care tocmai îl pregătea țărănimea răsculată. Autorul se apropie de cei 30 soldați grăniceri români, comandați de locotenentul Lupul „din națiunea lor”, și care se aflau „dincolo de casa de vamă din Deva”, apostrofându-i că de ce nu năvălesc asupra țărănilor; la care primi răspunsul unuia dintre dinșii: „De ce-i lăsați, năvăliți d-voastră asupra-le, căci asta se începu pentru dumneavoastră, iar nu pentru noi!”. De unde autorul – după cum mărturisește – a înțeles că țăranii răsculați și soldații grăniceri români „sînt în deplină înțelegere”.

Ciocnirea din acea zi dintre țăranii răsculați și nobilime e doar menționată în descriere și pare exagerată; după autor, nouă nobili înarmați au atacat grupul de țărani, ucigînd 4 dintre ei, restul fiind apoi alungați. Evident, cifrele date de acest izvor nu sînt reale.

La fel de inexacte sînt datele privitoare la efectivele care s-au înfruntat în ziua următoare la Deva. După Bajesdi Vitán Sándor, la 7 noiembrie „horenii, în număr cam de vreo patruzeci de inși”, care au înopțat la capătul grădinilor din cetatea bulgară, se îndreptau la primele ore ale dimineții spre cetatea de pămînt a Devei. Grosul oastei țărănești era însă ascuns în cucuruzele de lingă Mureș, „numărul lor putea fi cam 1600–1700”, apreciază autorul. Acestei cete țărănești – despre care autorul afirmă eronat că s-au strîns în jurul lui Horea – i-au ieșit în întîmpinare „nouă călăreți și opt pedestri nobili”, aceștia din urmă fiind nevoiți să se întoarcă în cetate pentru a nu-i fi slăbită apărarea.

După nararea unor episoade mărunte, este relatat atacul țărănesc propriu-zis din această zi, cînd cetatea e asaltată de vreo 500–600 răsculați. La „sunețul clopotelor într-o ureche”, ceata nobililor, de vreo 25 de oameni – apreciază autorul – a înaintat pînă la „șura lui Ribitzei, unde 22 nobili s-au oprit, iar 3 dintre ei, între care și Vitán Sándor, s-au apropiat mai mult de răsculați; ceilalți doi fiind ușor atinși de focurile trase de țărani”, s-au retras în grupul celorlalți, fiind urmăriți de către răsculați. Din ceata nobililor însă s-a început a se trage, țăranii – fără a fi căzut vreunul dintre ei – împărțindu-se în trei grupuri: unul se strecura „pe lingă drumul țării”, altul rămase „între cucuruzele de la Hothmaros”, și ultimul se retrase pe țărmul Mureșului în jos. Oastea nobililor plecă în urmărire și „începură a tăia și a împușca”. În cursul acestei urmăriri, autorul își amintește că era să fie rănit, calul său primind trei gloanțe în grumaz, omorînd apoi pe acei țărani care au tras în el. Autorul ajunge apoi la „ospătăria Sepi, în curtea cea mare a Devei”, de unde cîțiva nobili au luat drumul pe Mureș în sus, în apă aflîndu-se țărani români uciși și alții, care înnotau înspre o insulă, fură de asemenea uciși. După Vitán Sándor, bilanțul luptei, desigur mult exagerat, este următorul: doar 4 țărani au scăpat, din întreaga oaste țărănească, în timp ce despre pierderile nobilimii nu se face nici o mențiune.

Autorul încheie prin a menționa și alte locuri unde s-au dat lupte între răsculați și nobili (Cîrnești, Clopotiva Mare, Bîntînți), unde însă nu a luat parte în persoană și le amintește doar, după care semnează astfel șirul însemnărilor sale: „Alexandru Vitan de Băiești, jude în comitatul Hunedoarei”.

Un alt izvor narativ, scris și el mai tîrziu, după 1800, este datorat Borbalei Göttfy de Mătișeni, scăpată de la moarte în timpul răscoalei. Manuscrisul ori-

ginal a fost publicat în 1823 la Pesta, când autoarea mai era încă în viață. Titlul din tipăritură este **Néhai Mátisfalvi Göttfy László háznépének Hóra pòrhada miatt esett romlása. Előadta Mátisfalvi Göttfy Borbála.** „Stricăciunea ce a avut casa răposatului Ladislau Göttfy de Mătișeni din pricina cetelor țărănești ale lui Horea, relatate de Göttfy Borbála de Mătișeni». Editorul menționează pe foaia de titlu că este „prima carte ajutătoare la cunoașterea istoriei războiului țărănesc al lui Horea, scrisă în limba maghiară”.

Urmează o prefață intitulată **Iubiții mei fii**, scrisă în orașul Deva, la 23 iunie 1816, din care aflăm că la stăruințele fiilor ei, cărora de altfel le și dedică lucrarea, autoarea s-a decis să relateze întâmplările prin care a trecut, în timpul răscoalei lui Horea, ea și familia.

Înainte de textul propriu-zis al tipăriturii (p. 7–71), se află o ilustrație care reprezintă orașul și cetatea Devei la începutul secolului al XIX-lea (fig. 1), cuprinzând detalii ce permit localizarea unor episoade din timpul atacurilor asupra Devei ale țărânimii răscolate.

Tatăl autoarei, Göttfy László, era în timpul răscoalei din 1784 comisar fiscal în plasa Ilia din comitatul Hunedoarei și notar al curților domeniului Brănișca, locuind în comuna Sirbi, din apropierea Iliei.

În prima parte a lucrării, autoarea relatează despre izbucnirea răscoalei, spaima ce a cuprins familiile nobiliare. Tatăl Borbálei a trimis, în ziua de 1 noiembrie 1784, oameni să grăbească adunarea birului din satele de sub mîna sa. Aceștia s-au întors în 4 noiembrie și au relatat că au văzut cete de țărani care le-au spus că „s-a isprăvit cu birurile !... De-acum avem noi un crăișor bun, pe sfîntul Horea, iară acela fiind român ca și noi, n-are să ne mai apese cu biruri” și că în Zărand, țărani au trecut la fapte.

În primele pagini ale acestor însemnări despre răscoală sînt relatate măsurile luate de nobilimea din părțile Iliei, atacul țărănesc asupra satului Sirbi, unde își avea reședința comisarul fiscal Göttfy, care a avut loc la 4 noiembrie, tocmai în momentul cînd comisarul cu familia lui voia să fugă. Este lovit mai întîi comisarul, apoi și autoarea acestor însemnări, tînără pe atunci, care fusese ajunsă de un țaran în momentul cînd încerca să se salveze prin fugă. Ceata de țărani se îndreaptă spre curtea comisarului fiscal. Autoarea reușește să se strecoare pînă la moara baronului Józsika Daniel, unde primește adăpost. De acolo urmărește în cursul zilei de 5 noiembrie, luarea bunurilor familiei ei și sfatul țăranilor răscolți în vederea acțiunilor lor viitoare. Tot de acolo ar fi auzit despre planurile țăranilor de a ataca cetatea Devei, autoarea amintindu-și despre aceste cuvinte spuse de un țaran : „să ardem Deva pînă o facem cenușă, căci – ziceau ei – dacă punem stăpînire pe ea, apoi supunerea Ardealului nu mai înseamnă mare lucru”. Alți țărani spuneau că trebuie luat orașul și cei din cetate înfomețați, la care se obiecta că exista atunci pericolul de a fi împușcați de către nobilii din cetate. Cu privire la soarta celorlalte orașe ale Transilvaniei, un țaran ar fi spus că „să fie o dată Deva sub stăpînirea noastră, că apoi zidurile celorlalte orașe le dărimăm și cu ciomegele !”. Chiar dacă nu acestea au fost cuvintele rostite de către țărani răscolți, așa cum relatează autoarea la trei decenii după răscoală, rămîne un fapt rolul însemnat pe care acțiunea de sub zidurile Devei l-a jucat în cursul răscoalei.

După descrierea altor peripeții ale autoarei din cursul zilelor de 6 și 7 noiembrie, relatează cum au reușit să părăsească satul Sirbi, refugiindu-se pe dealurile din împrejurimi, unde rămân – dacă dăm crezare însemnărilor – până în 18 noiembrie. Atunci mama și fiica au aflat de la doi oameni despre liniștirea de moment a răscoalei, trecerea unor nobili maghiari cu familiile lor la religia ortodoxă (**legea românească**), scăpînd astfel cu viață. Mama autoarei se hotărâște să procedeze la fel dacă va mai fi amenințată de către țărani. Tot acum, cele două femei află despre atacul țărănesc asupra Devei, unde au pierit mulți români. Efective de soldați secui aveau să sosească în acea zonă pentru pedepsirea țăranilor răsculați.

Cele două femei au apucat, cu toată avertizarea asupra primejdiei, drumul spre Ilia ; la intrare în tîrg sînt oprite de un grup de țărani, și se dau drept slujnice, pentru a scăpa cu viață. Aici în Ilia își găsesc adăpost din 19 pînă în 29 noiembrie, cînd mama autoarei află că trăiește fata ei mai mică pe care nu o mai văzuse din timpul atacului asupra satului Sirbi.

Dar tot atunci sosește vestea ridicării din nou a țăranimii ; autoarea descrie panica în care a intrat din nou nobilimea refugiată la Ilia, trebuind să părăsească acum în grabă tîrgul. După ce au trecut dincolo Mureșul, cele două femei, travestite, au primit adăpost la o familie de români pînă la 4 decembrie. Atunci ele sînt sfătuite să apuce drumul spre Deva, cetatea fiind acum bine apărată o dată cu sosirea soldaților secui.

Ultimele pagini ale însemnărilor Bórbálei Göttfy descriu drumul lor spre Deva, înspre care au pornit în ziua de luni, 6 decembrie 1784. Peste Vețel fugarii ajung în spatele cetății Deva în aceeași zi, de acolo la marginea orașului, și trag la niște rude pe ulița vămii. Aici, la adăpostul orașului, autoarea cu familia ei și alți nobili, se mai găseau în luna mai 1785, ținînd de aici legătura cu domeniile lor. Teama de o nouă ridicare a țăranimii române o dată cu sosirea primăverii anului 1785 făcuse ca nobilii refugiați între zidurile orașelor și cetăților să rămînă acolo și în cursul anului următor răscoalei lui Horea.

NOTE

1. N. Densușianu, **Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784–1785**, București, 1884, p. 184–185.

DEUX SOURCES NARRATIVES SUR L'ATTAQUE DE DEVA PAR LES PAYSANS EN 1784

R é s u m é

L'auteur analyse les témoignages (très peu connues, sinon inédites) de deux témoins oculaires sur un épisode important du temps de la révolution de 1784 – l'attaque de Deva. Outre l'attaque proprement dite de la ville, les deux sources relatent certains événements qui se sont passés dans les vallées du Mureș et du Strei, ainsi qu'au Pays de Hațeg. Ces deux sources étaient déjà connues par N. Densușianu, qui a montré la nécessité de leur consacrer une étude critique.